

DOKĄD ZMIERZA POLSKI KATOLICYZM?

Janusz M a r i a ń s k i, *Katolicyzm polski. Ciągłość i zmiana. Studium socjologiczne*, Kraków: Wydawnictwo WAM 2011, ss. 444.

Szeroko rozumiany pluralizm współczesnych społeczeństw w socjologii traktowany jest jako fakt bezsporny. Wynika on z konfrontacji z wielością systemów społecznych oraz kultur, wraz z ich specyficznymi uwarunkowaniami i normami. Zwiększona mobilność uwalnia jednostkę ze społecznych więzów, przez co również w znacznie mniejszym stopniu podlega ona społecznej kontroli. Pluralizm oraz związana z nim indywidualizacja i racjonalizacja mają swoje konsekwencje również w zakresie religijności. Oznacza to, że społeczeństwa współczesne – w przeciwieństwie do tradycyjnych – nie muszą i najczęściej nie charakteryzują się jednolitym systemem wierzeń, tradycji, wzorów zachowań czy systemów wartości. W tym kontekście mówi się o przemianach współczesnej religijności, a nieco bardziej radykalne koncepcje zakładają wręcz kryzys tego wymiaru ludzkiej egzystencji.

W Polsce, która pod względem przynależności religijnej jest, jak wiadomo, na tle innych państw jednym z najbardziej homogenicznych krajów, proces przemian religijności nie zachodzi w takim tempie jak tam, gdzie gospodarka wolnorynkowa i związana z nią konkurencyjność i pluralizm mają znacznie dłuższą tradycję. Jednak przeobrażenia społeczno-kulturowe, które już od ponad dwudziestu lat dokonują się w naszym kraju, a także zintensyfikowany rozwój ekonomiczno-technologiczny, jak można się domyślać, nie pozostają bez wpływu na mentalność rodaków oraz ich system wierzeń i wartości. Rodzi się zatem pytanie o kondycję polskiego katolicyzmu.

Jak przedstawia się religijność Polaków w warunkach modernizującego się społeczeństwa, imitującego w wielu dziedzinach życia społecznego wzorce zachodnioeuropejskie? Czy i w jakim zakresie kształtują się w Polsce procesy sekularyzacyjne, a jednocześnie w jakim stopniu wysiłki ewangelizacyjne Kościoła i innych związków wyznaniowych neutralizują te procesy? Czy współczesne przemiany społeczne mogą w jakiś sposób uaktywnić religię i Kościół, przyczyniając się do desekularyzacji? Na te i na wiele innych pytań stara się znaleźć odpowiedź wybitny socjolog religii i moralności, Janusz Mariański, w wydanej w 2011 roku przez krakowskie Wydawnictwo WAM książce pod tytułem *Katolicyzm polski. Ciągłość i zmiana. Studium socjologiczne*. Szukając odpowiedzi na przedstawione pytania lubelski uczony, obok bogatej literatury przedmiotu, przy-

wołuje liczne wyniki badań socjologicznych – bezpośrednio lub pośrednio odnoszące się do omawianych kwestii, jak również wiele twardych danych statystycznych.

W swojej książce Autor charakteryzuje polski katolicyzm i jego przemiany, opisując podstawowe i uzupełniające wymiary religijności, poczynając od deklaracji dotyczących wierzeń i praktyk religijnych, poprzez autoidentyfikacje religijne, stosunek do Kościoła instytucjonalnego, przynależność wspólnotową, aż do opinii na temat edukacji religijnej w szkołach i znaczenia przypisywanego Janowi Pawłowi II jako istotnemu filarowi polskiego katolicyzmu. Na koniec swoich rozważań Mariański – w oparciu o wyniki badań socjologicznych, jak również dotychczasowe ustalenia i prognozy naukowe – zastanawia się nad przyszłością katolicyzmu w Polsce. Analizy dotyczące wieloaspektowych przemian w dziedzinie religijności oraz stosunku do różnego rodzaju *instytucji* religijnych stanowią zatem niejako przyczynek do – jak się wydaje – kluczowej z punktu widzenia recenzowanej pracy kwestii, jaką jest próba określenia kierunku, w którym zmierza polski katolicyzm. Autor, świadom ograniczeń i niebezpieczeństw socjologicznych predykcji (zwłaszcza w wymiarze religijnym), w oparciu o diagnozę tego, co w polskiej religijności pozostaje względnie stabilne oraz tego, co w nowych warunkach społeczno-kulturowych podlega mniej lub bardziej intensywnym przeobrażeniom, snuje różne scenariusze, zgodnie z którymi mogą się realizować dalsze przemiany katolicyzmu w Polsce. Podkreśla jednak, że żaden z nich nie posiada cech deterministycznych.

Wybitny badacz religijności i moralności w swojej książce zwraca uwagę na to, że pod wpływem wielu czynników religia w Polsce zmienia swoje funkcje, co w konsekwencji, może niezbyt radykalnie, ale wpływa na zmiany w obszarze religijności i przywiązania do wartości religijnych. Religia często nie gwarantuje już określonego porządku wartości i norm. Coraz więcej Polaków zaznacza swoją niezależność od Kościoła oraz prezentuje autonomiczne podejście w kwestiach wiary – szczególnie na styku jej związków z moralnością. Mariański zauważa, że o ile na podstawie deklaracji można sądzić, iż większość Polaków wierzy w Boga, to jednak w kwestiach moralnych polscy katolicy często bardziej wierzą w siebie niż w Boga (s. 398).

Przytaczane w książce dane dowodzą, iż powiedzenie, że Polacy są religijni, ale mało moralni, nawet jeżeli nie do końca prawdziwe, to pokazuje kierunek przemian w mentalności Polaków, czyli znaczący rozdźwięk pomiędzy powszechnie deklarowanymi postawami proreligijnymi a postawami i zachowaniami moralnymi ludzi wierzących (s. 67). Wskazania instytucjonalnego Kościoła w dziedzinie moralności odgrywają rolę wtórną, pierwszeństwo w formułowaniu

norm moralnych przysługuje jednostce (s. 68). Moralność staje się zatem coraz bardziej autonomiczna. Zdaniem Mariańskiego można mówić wręcz o swoistej dychotomii między doktryną moralną Kościoła a rzeczywistymi postawami katolików – zwłaszcza w zakresie moralności małżeńskiej i rodzinnej (s. 69).

Jak zatem wynika z socjologicznych ustaleń lubelskiego uczonego, polski katolicyzm ciągle nacechowany jest istotnym przywiązaniem do praktyk religijnych, przez co wiąże się z pewną formą tożsamości osobowej i społecznej, jednakże w wymiarze doktrynalnym i konsekwencyjnym coraz więcej w nim selektywizmu i indywidualizmu (s. 397). Mimo wszystko jednak – jak zauważa Autor książki – wbrew licznym pesymistycznym prognozom społeczeństwo polskie nadal prezentuje – na tle krajów zachodnioeuropejskich – stosunkowo wysoki poziom religijności. Jego zdaniem zarówno procesy sekularyzacji, jak i strukturalnej indywidualizacji, nie muszą oznaczać pełnego odchodzenia od religii, lecz zmianę jej charakteru i funkcji; nie muszą oznaczać końca czy zmięczenia Kościoła ludowego, lecz jego osłabienie, które nie wyklucza szans na jego przekształcenia i przemiany (s. 12).

Mariański zwraca uwagę, że „w wyłaniającym się społeczeństwie pluralistycznym Polacy kształtują swoją tożsamość religijną nie tyle przez automatyczne przejmowanie utrwalonych schematów orientacji i interpretacji życia, ale w warunkach wzrastającej 'otwartości' indywidualnych decyzji i wyborów. Stąd procesy indywidualizacyjne są bardziej znamienne dla przemian religijności polskiej niż procesy sekularyzacyjne" (s. 396).

Zastanawiając się nad przyszłością katolicyzmu w Polsce lubelski socjolog zakłada, że sekularyzacja w naszym kraju nadal będzie zachodzić w znacznie wolniejszym tempie niż w Europie Zachodniej. Nie wyklucza także tego, że procesy modernizacyjne mogą także uaktywnić samą religię i Kościół (s. 385). Opierając się na różnego rodzaju danych zauważa, że „negatywnym tendencjom w przemianach religijności sprzeciwiają się potężne siły tradycji i modernizująca się działalność Kościoła, które mogą hamować procesy przemian oparte na zindywidualizowanych działaniach jednostek" (s. 386). Już zresztą we wstępie diagnozuje, że katolicyzm polski nie podąża tylko w jednym kierunku – związanym z odchodzeniem od religii i obumieraniem religijności, natomiast znajduje się w polu napięć pomiędzy sekularyzacją a ewangelizacją, w związku z czym nie da się go opisać w kategoriach jednorodnego faktu społecznego. Z jednej strony silne są procesy sekularyzacyjne (np. *odkościelnienie*, kryzys przekazu wiary), z drugiej strony ważne są wpływy Kościoła katolickiego i innych wyznań chrześcijańskich oraz nowych ruchów religijnych na świadomość religijną młodych (ewangelizacja). W konsekwencji tych sprzecznych oddziaływań społeczno-kulturowych na-

leży – zdaniem Mariańskiego – przyjąć „wielościęzkową” interpretację procesów przemian w polskim katolicyzmie – między sekularyzacją a ewangelizacją (s. 11-12).

Recenzowana książka to z pewnością pozycja bardzo interesująca poznawczo, która uzupełnia i poszerza dotychczasową wiedzę naukową na temat stanu religijności polskiego społeczeństwa oraz jego przemian i uwarunkowań w dobie ponowoczesności. Książka cechuje się wysokim poziomem rzetelności i obiektywności. Autor w jasny i precyzyjny sposób omawia poszczególne wymiary religijności, każdy z nich rozpoczynając teoretycznym wprowadzeniem oraz kończąc syntetycznym podsumowaniem. Całość stanowi wieloaspektowy, aczkolwiek spójny i zrozumiały (nie tylko dla socjologów), przewodnik po meandrach polskiego katolicyzmu.

Warto na koniec zauważyć, że książkę profesor Janusz Mariański w recenzowanej książce jawi nam się wprawdzie przede wszystkim jako naukowiec, ale poniekąd także jako duszpasterz. Z tekstu nierzadko przebija się jego troska o Kościół katolicki w Polsce i jego przyszłą kondycję. Przejawia się ona między innymi w sugestjach dotyczących tego, jak w najlepszy dla siebie sposób Kościół w Polsce powinien radzić sobie z wyzwaniami współczesności. Zauważając pewne pozytywne zmiany, Mariański wskazuje na wciąż zbyt sformalizowane i pozbawione dialogu relacje na linii duszpasterze – wierni. Sugeruje niezbędne przeobrażenia w strukturze i funkcjach parafii katolickiej oraz rewolucję partycypacji w stosunkach wewnątrzkościelnych i wewnątrzparafialnych poprzez odejście od przeakcentowanego modelu Kościoła instytucjonalnego w kierunku modelu wspólnotowego, podkreślającego *ludzkie* wymiary duszpasterstwa i ewangelizacji, a jednocześnie rozwijającego zindywidualizowane formy duszpasterstwa, które będą uwzględniały specyficzne potrzeby i problemy religijne różnych grup i środowisk społecznych (s. 247-248). Zwraca też uwagę, że Kościół musi ustawicznie zabiegać o ciągłość wiary, która ma być tak odnawiana, by była aktualna i by mogła odpowiadać na wyzwania sekularyzmu i laicyzmu. Podkreśla, że „nie chodzi o problem, jak przetrwać w nowoczesności czy ponowoczesności, ale jak dawać świadectwo wartościom religijnym i moralnym, które są potrzebne w każdych warunkach i w każdym czasie” (s. 395). Stąd też – w jego przekonaniu – Kościołem przyszłości, a więc takim, który rekomenduje, jest Kościół „otwarty na duchowe potrzeby wiernych i odzyskujący moralną odwagę działania” (s. 395).

W kontekście powyższych uwag recenzowana książka stanowi, w moim przekonaniu, pozycję obowiązkową nie tylko dla badaczy życia religijnego i moralnego w Polsce, czy też w ogóle dla socjologów zajmujących się przemianami zachodzącymi w życiu społecznym oraz osób zainteresowanych kondycją pol-

skiego Kościoła i całego społeczeństwa, ale również dla wszystkich aktywnych uczestników życia społecznego i religijnego w Polsce, w tym szczególnie dla władz kościelnych różnego szczebla oraz całego duchowieństwa. Dla młodych badaczy i studentów socjologii, recenzowana książka, tak zresztą jak każda inna monografia profesora Mariańskiego o charakterze empirycznym, stanowić może przykład profesjonalnego i rzetelnego warsztatu badawczego, jakim powinna się cechować publikacja socjologiczna oparta na wynikach badań ilościowych.

Co ważne i godne poddania pod rozagę współczesnym badaczom religii i religijności, swoją książką „Katolicyzm polski. Ciągłość i zmiana. Studium socjologiczne” profesor Mariański poniekąd wyznacza pole do dalszych eksploracji na płaszczyźnie religijności Polaków. Jak bowiem sam zauważa, w odniesieniu do przyszłości polskiego katolicyzmu otwiera się szeroki horyzont pytań i poszukiwań badawczych (s. 385). Są one o tyle złożone, że „dzisiaj socjologowie nie pytają już o to, czy religia przetrwa czy zniknie ze sceny społecznej, zwłaszcza z życia publicznego. Problemem jest jedynie tempo procesów sekularyzacji i desekularyzacji oraz to, jakie formy religijności indywidualnej będą dominować w przyszłości. Scenariusze rozwoju i regresu mogą się kształtować rozmaicie w poszczególnych krajach” (s. 388). To, które z nich znajdą zastosowanie w Polsce, niewątpliwie stanowić będzie interesujący przedmiot analiz przyszłych projektów badawczych z zakresu socjologii religii.

Rafał Boguszewski

*Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie
Fundacja Centrum Badania Opinii Społecznej*

Małgorzata Słodowa-Hełpa, *Rozwój zintegrowany. Warunki, wymiary, wyzwania*, Warszawa: Cedewu 2013, ss. 241.

Książka zawiera 241 stron podzielonych na pięć rozdziałów oraz zakończenia, zawierającego wnioski wypływające z przeprowadzonej analizy i postulatory dotyczące przezwyciężania dotychczasowych barier, zarówno w sferze badawczej, jak i aplikacyjnej.

Rozdział pierwszy ma charakter teoretyczny, wprowadzający. Na tle refleksji dotyczącej różnego rodzaju kategorii, rozwój w kontekście takich pojęć, jak: